

DİN VE AKIL İLİŞKİSİ

İnsanlık düşünce tarihinde **doğru bilgiye ulaşma** vasıtalarının neler olabileceği hep tartışma konusu olagelmıştır. Felsefenin de en önemli konularından birisi budur. Bu hususta temel bazı ekoller oluşmuştur.

Doğru bilgiye ulaşmak mümkün müdür, mümkün değil midir? Yani insan sahip olduğu maddi ve manevi cihazları ile mutlak doğru bilgiye ulaşabilir mi, ulaşamaz mı?

İşte burada genel olarak iki ekol oluşmuştur.

Birinci Ekol: Mutlak doğru bilgiye insan maddi ve manevi cihazlarından birisi ile ya da bütünü ile ulaşabilir diyenlerdir. Bunlar da kendi aralarında, insan hangi cihazı ile doğru bilgiye ulaşabilir ayrışması içine girmiştir. Bu hususta belli başlı temel ekolleri sıralayalım.

Rasyonalizm: Salt doğru bilgiye sadece akıl ile ulaşılabilirliğini temel alan ekoldür. Bunlara göre akıl kendi aleminde kurallar ve ölçüler koyabilen ve buna göre doğruyu bulabilecek ilkeleri oluşturabilen yeteneğe sahiptir. Bu yüzden doğru bilginin tek kaynağı akıldır. Diğer bilgi kaynaklarını önemsiz araçlar olarak görürler. Özellikle din, vahiy ve ilham gibi doğru bilgi kaynaklarını reddederler.

Empirizm (Duyumculuk): Doğru bilginin tek kaynağı ve ölçüsü insanın yaşamı sürecinde duyu organları ile gördüğü ,tecrübe ile anladığı şeylerden ibarettir. İnsanın zihni ve alemi boş bir kağıt gibidir, zamanla tecrübe ve deneyler ile elde edilen bu bilgiler ile dolar. İşte mutlak doğrular bundan ibarettir. Bunun dışında başka bir doğru yoktur. Yani bütün her şey insanın beş duyusu ile gördüğü ve tecrübe ettiği şeylerden ibarettir. Bundan başkası ve ötesi yoktur, görüşüdür. Akıl, deney ve duyum olmaksızın hiçbir işe yaramaz. Kendi başına düşünemez. Böyle olunca, akılcılık akımının zıttı bir ekoldür.

Sezgiselcilik (Kalp Gözü): İnsan mutlak doğru bilgiye ve hakka ancak sezgi ve kalbin inkişafından sonra ulaşabilir, görüşüdür. İnsan, kalp gözü ile doğru ve hakikatleri idrak eder. Bunun dışında, akıl ve duyumlar önemsiz detaylardan ibarettir. İnsan, ancak kalp aydınlanması ile doğruları görür ve ulaşır. İslam tarihinde bunlara işrakıyyun denilmiştir. Kalbin aydınlanma aracı olarak da bir takım riyazet tarzı disiplinleri benimsemişlerdir. Sezgicilikte sebep sonuç bağıntısı kurmaksızın süratli ve sebepsiz olarak birden doğruya ulaşılır.

Nakilcilik (Doğru Haber): Doğru bilgiye, doğru haber ile ulaşılabilir görüşüdür. Doğru haber ise vahiy ve ilahi buyruklardır. Bu görüşte olanlara göre akıl, sezgi ve duyumlar doğru bilgi kaynağı ve vasıtaları olamaz. Doğru bilginin tek kaynağı dindir.

Bu yüzden akıl, sezgi ve duyuları din dışı olarak algırlarlar. Hıristiyan ve Yahudi aleminde dogmatizm olarak bilinen dini mezhepleri buna örnek olarak gösterebiliriz. Bu değerlendirmeler insanlık düşünce tarihi içindir. Özel olarak İslam alemi için değerlendirmeler geniş bir şekilde konunun ileriki bölümlerinde incelenecektir.

İslam tarihinde bu tip bağınaz görüşte olanlar genelde **Haricilik, Vehhabilik, Neo Selefcilik**, akımlarıdır. Sezgi ağırlıklı olan tasavvuf ve tarikatı inkar etmeleri, akli ön plana çıkaran Kalam ilmine bidat nazarı ile bakmaları hep bu bağınaz fikirlerindedir. Günümüzde bazı ilahiyat kökenli hocalar da bu akımların tesirinde kalmışlardır. Bu yüzden kalp aydınlanmasını öne çıkaran bazı tasavvuf büyüklerini tadel ve tekfir ediyorlar.

Yukarıda özetle verdiğimiz ekollerin hepsi doğru bilgiye ulaşmayı mümkün gören ekollerdir. Bu yüzden doğru bilgiye ulaşılır mı, ulaşılmaz mı? Sorusundan ziyade, hangi araç ve vasıta ile ulaşılır tartışması hakimdir bu ekoller arasında.

İkinci Ekol: İnsanlık düşünce tarihinde mutlak doğru bilgiye ulaşamayacağını savunan ekoller de vardır. Bunları da özetle izah edelim.

Septisizm (Şüphencilik): Doğru bilgiye ulaşmanın imkansız olduğunu savunan genel felsefedir. Bunlar da kendi aralarında şiddet bakımından sınıflara ayrılırlar. Bazıları doğru bilgiye ulaşmayı muhal görürken, bazıları da kuşkuculuk ile yaklaşır.

Agnostisizm: Bunlar insanın mahiyetinden kaynaklanan bir yetersizlikten dolayı insanın hiçbir zaman eşyanın hakikatini idrak edemeyeceğini savunan bir ekoldür.

Protagoras: "*İnsan her şeyin ölçüsüdür.*" der. Protagoras'a göre tüm bilgilerimiz duyumdan gelir. Duyum insandan insana değişir. Bir şey bana nasıl görünüyorsa benim için öyledir. Rüzgar, üşüyen için soğuk, üşümeyen için soğuk değildir. Yani ortak bir doğrunun olamayacağını savunuyor. Doğrular her kişiye göre değişir, diyerek genel kabul görmüş bir doğrunun olamayacağını iddia ediyor.

Düşünce tarihinde doğrunun bilinmesinin imkansızlığını savunan bu fikri akımlar pek itibar görmemişlerdir. Ekseri filozoflar tarafından dışlanmışlardır. Onun için bu akımlar doğrunun bilinebilirliği görüşündeki ittifakı bozamazlar.

Şimdi bu genel tariften sonra bazı tespitler için madde madde mülahazalar yapalım.

Birincisi: Her bir felsefi akım bir hakikatin ucunu veya kırıntısını anlamış ve mesleğine tatbik etmiş. Onun için bu ekolleri değerlendirirken bütününe batıl ve yanlış demek doğru olmaz. Üstat bu manaya; her batıl mezhep içinde bir dane-i hakikat bulunabilir diyerek işaret ediyor.

İkincisi: Bu felsefi ekollerden hiç birisi hakikati bütünü ile ihata edemediği için, kendi görüşünden başka hiçbir görüşü doğru kabul etmiyor. Diğerlerini yanlış ve batıl olmak ile itham ediyor. Bu da felsefenin kendi içindeki bir çelişkisi ve tutarsızlığı

olarak beliriyor. İmam Gazali, eserlerinde bu tutarsızlıkları tek tek göstererek onları eleştiriyor.

Yine Üstat da Sözlere adlı eserin Yirmi Beşinci Sözünde verdiği bir temsil ile bu manayı şöyle tarif ediyor;

"Evet, hakikat-i mutlaka, mukayyet enzar ile ihata edilmez. Kur'ân gibi bir nazar-ı küllî lâzım ki ihata etsin. Kur'ân'dan başka, çendan Kur'ân'dan da ders alıyorlar, fakat hakikat-i külliye'nin, cüz'î zihniyle yalnız bir iki tarafını tamamen görür, onunla meşgul olur, onda hapsolür. Ya ifrat veya tefritle hakaikın muvazenesini ihlâl edip tenasübünü izale eder. Şu hakikat Yirmi Dördüncü Sözün İkinci Dalında acip bir temsille izah edilmiştir. Şimdi de başka bir temsille şu meseleye işaret ederiz."

"Meselâ, bir denizde, hesapsız cevherlerin aksâmıyla dolu bir definenin bulunduğunu farz edelim. Gavvas dalgıçlar, o definenin cevahirini aramak için dalıyorlar. Gözleri kapalı olduğundan, el yordamıyla anlarlar. Bir kısmının eline uzunca bir elmas geçer. O gavvas hükmeder ki, bütün hazine, uzun direk gibi bir elmadan ibarettir. Arkadaşlarından, başka cevahiri işittiği vakit hayal eder ki, o cevherler bulduğu elmasın tâbileridir, fusus ve nukuşlarıdır. Bir kısmının da kürevî bir yakut eline geçer. Başkası, murabba bir kehribar bulur, ve hâkezâ, herbiri eliyle gördüğü cevheri, o hazinenin aslı ve mu'zamı itikad edip, işittiklerini o hazinenin zevâid ve teferruatı zanneder. O vakit hakaikın muvazenesi bozulur. Tenasüp de gider. Çok hakikatin rengi değişir. Hakikatin hakikî rengini görmek için tevilâta ve tekellüfâta muztar kalır. Hattâ, bazan inkâr ve tâtile kadar giderler. Hükema-yı işrâkıyyunun kitaplarına ve sünnetin mizanıyla tartmayıp keşfiyat ve meşhudâtına itimad eden mutasavvifînin kitaplarını teemmül eden, bu hükmümüzü bilâşüphe tasdik eder. Demek, hakaik-ı Kur'âniyenin cinsinden ve Kur'ân'ın dersinden aldıkları halde-çünkü Kur'ân değiller-böyle nâkıs geliyor."

"Bahr-i hakaik olan Kur'ân'ın âyetleri dahi o deniz içindeki definenin bir gavvâsıdır. Lâkin onların gözleri açık; defineyi ihata eder. Define ne var, ne yok, görür. O defineyi öyle bir tenasüp ve intizam ve insicamla tavsif eder, beyan eder ki, hakikî hüsn-ü cemâli gösterir."(1)

Üçüncüsü: Doğru bilgiye ulaşmakta yukarıdaki felsefi ekollerin tespit ettiği her bir araç ve vasita, aslında gerekli ve elzem şeylerdir. Adeta bir bütünün parçaları

gibidir. Nasıl arabanın hareket etmesi için tekerlek, motor, benzin vesaire gerekli bu parçalardan birisi eksik olursa araba hareket etmez. Aynen bunun gibi Allah, İnsan mahiyetini bir bütün olarak yaratmıştır. Bu bütünlük içinden bir parçayı atarsan, o mahiyet arabanın atıl kalması gibi atıl kalır, işlemez. Yani insana akıl da lazım, sezgi de lazımdır. Duyu organları da lazım, vahiy ve ilahi haber de lazımdır. Bunların biri gerekli, diğeri gereksiz demek, batıl ve yanlış olur.

Dördüncüsü: İnsanı bir vasıtaya mahkum etmek, yanlış hüküm ve neticelere sebebiyet veriyor. Mesela akıl ve duyuları olmayan bir adama, Kuran okumak ve nakli delilleri telkin etmek ne fayda sağlar. Kalbi melekesi inkişaf etmemiş birisi, Kuran ve Sünnetin letafet ve inceliklerini idrak edemez. Onun için insan mahiyetinde köşe taşları konumunda olan her bir bilgi vasıtasının işlettirilip inkişaf ettirilmesi gerekir. O zaman insan tekemmül ile kamil bir insan olur. Yoksa bir vasıtada kaybolup, diğerlerini göremeyen adam, aynen filozofların bir birleri ile çekiştiği gibi kendi aleminde çekişip durur.

Beşincisi: İnsanlık bazı hakikatleri hisseder ama tam ihata edemediği için ahenkli olarak tam tarif edemez. Tam tarif için külli ve ihatalı bir nazar lazımdır. İnsanlık ve hususen insanlığın akli konumunda olan filozof ve düşünürler, insanın mahiyetini cüzi ve kayıtlı olarak çözümlenmişlerdir. Bu yüzden insanın mahiyetindeki her bir vasıtayı, diğerlerini inkar ederek kendilerine esas almışlardır.

Ama külli ve ihatalı bir nazara sahip olan Kuran ise her şeyi yerli yerine koymuştur ve hepsine gereken değeri vermiştir. Bu yüzden Kuranda, insanlığın hissettiği o belirsiz hakikat daha belirgin ve anlaşılır olarak ifade edilmiştir. Ama maalesef her insan Kuran'ın o belirgin ve anlaşılır yazısını okuyamadığı ve göremediği için idrak edemiyor. İşte akliyatta zayıf olan bazı bidat mezhepler, Kuran'ın o ahenkli ve ihatalı yazısını tam okuyamadıkları için, İlham manasını inkar ediyorlar. Halbuki Kuran, insanın realitesini inkar etmez, bütünü ile sergiler, o bütünü okuyamamak insana ait bir kusurdur.

Özet olarak; akıl, duyular, sezgi ve vahiy insanlığın ortak kabulü olan değerlerdir. Hepsi hayatın bir gerçeği ve hakikatidir. Bunların biri için diğerini inkar etmek hakikate zulümdür. Yani insanlık sezgi ve ilham manasını kabul etmiştir. Ama yerli yerine oturtmadığı için, yanlış yerlerde kullanmıştır, ya da eksik kalmıştır. İnsanlığın ortak kabulü olan bir şeyi yok saymak akla ziyan bir şeydir.

- Akıl, Duyum, Sezgi, Vahiy Gibi Bilgi Araçları Tek Başına Doğru Bilgi İçin Yeterli midir?

AKIL: Şüphesiz, insanın sahip olduğu en önemli cihazdır. Akıl şu kainat kitabını okuyup anlayacak ve hükümler çıkaracak bir kabiliyette yaratılmıştır. Kainatta sebep sonuç ilişkilerini takip ile bazı neticelere ulaşması da mümkündür. Ama aklın sınırları ve kayıtları, eşyanın hakikatlerini çözümlenmede ve idrakte yeterli olduğu tezini çürütüyor. Düşünce tarihindeki karmaşa ve doğru üzerinde ittifak sağlanamama buna en güzel şahittir. Felsefenin aklı evvel fikri, insan aklının

sebepler içinde ne denli aciz ve çaresiz kaldığının bir kanıtıdır. Birçok filozofun salt akılı ile ortaya attığı fikirler, insan aklının mutlak doğru bilgiye ulaşmada eksik ve yetersiz olduğunu çok açık bir şekilde ispat ediyor. O zaman eşyanın künhünü ve hakikatini anlamakta akıl, vahye muhtaç bir şekilde yaratılmıştır. Bu yüzden aklın, vahyin rehberliğine ihtiyacı vardır. Vahiy akla rehber olursa, o zaman eşyanın hakikati açılır, kainat kitabı doğru okunabilir. Yoksa, akıl sürekli safsata ve hurafe üreten bir alet olur. Akılı esas alanların isabetli yönü ise, aklın da doğru bilgiye ulaşmada çok önemli bir konuma sahip olmasıdır. Zira akıl olmadan vahiy anlaşılır ve hiçbir mana ifade etmez. Böyle olunca, akıl vahyi anlamada birinci sırada önem arz eder. Peygamberimizin(sas) akılı olmayanın dini olmaz hadisi bu manayı teyit içindir. Netice olarak akılsız din olamayacağı gibi dinsiz akıl da yeterli olamaz.

DUYU ORGANLARI: Bunlar görme, işitme, dokunma, koklama, tatma vasıtaları ile bir takım tecrübe ve deneyler aracılığı ile doğru bilgiye ulaşılacağını savunan bir ekoldür. Elbette akıl bahsinde denildiği gibi nasıl akıl doğru bilgiye ulaşmada önemli ve gerekli bir araçtı, şu duyu organları ve tecrübe de önemli ve gerekli birer vasitadirlar. Bunlar olmadan, insanın doğru bilgiye ulaşması mümkün değildir. Görmeyen, işitmeyen, tatmayan, koklamayan, dokunma duyusu olmayan bir adam eşya ile irtibat kuramayacağı için, bilgiye ulaşması mümkün değildir. Zira Kuran somut bir kitaptır, görmek ve işitilmek ile anlaşılır. Bütün duyuları kapalı olan birisinin dış alemle iletişimi kapalı olmasından ve doğru bilgiye ulaşması mümkün olmamasından dolayı, bu ekol aşırı giderek doğru bilgiye ulaşmanın tek aracı olarak duyu organları ve tecrübeyi görmesi zıt bir aşırılıktır. Zira bu duyu organları açık olsa ama akıl olmasa, bu duyu organların bir anlamı kalmaz.. Aynı şekilde, gerekli tüm duyu organları yerinde olsa, ama vahiy olmasa yine akıl ve duyu organları bir anlam ifade etmezler. İşte bu ekoller bir dane-i hakikati idrak etmişler ama bütünü idrak edemedikleri için hep yanlış ve eksik kalmışlardır.

SEZGİ VE KALP: Bunlar da doğru bilginin tek kaynağı olarak kalbin aydınlanması sonucu, kalp gözünün açılmasını savunuyorlar. Yani eşyanın künhü ve hakikati ancak kalp gözü ve sezgi ile bilinebilir tezini savunuyorlar. Bunların da diğer ekollerde olduğu gibi ellerinde bir hakikat kırıntısı vardır ama sadece bu vasıtayı ölçü almaları ve diğer araçları inkar etmeleri ifrattır. İnsanlık tarihinde vahyin ve diğer araçların denetiminde kalbi işlettirmek ile manevi ve ulvi alemlere kapı açan milyonlar evliya ve asfiyanın varlığı bu aracın meşruluğunu ilan ediyor. Ama maalesef bunun yanında vahyin denetiminden çıkmış sezgisel ekoller de tarihte var olmuşlardır. İkisini aynı kefeye koyup, topluca bu vasıtayı inkar etmek, ayrı bir cehalet, ayrı bir ifrattır. İslam'ın içindeki kalbi mesleklerle, İslam dışı sezgici akımları bir tutmak ihatasızlıktan gelen bir yaklaşımdır. Nasıl ki, akıl insanın bir cihazı ise, insan bu cihaz ile kainat kitabını okuyorsa, kalp de insanın başka bir cihazıdır. Kalp, başka alemleri okuyan ve o alemlerle iletişim kuran önemli bir cihazdır. Yalnız her iki cihaz da hiyerarşi olarak vahyin altında ve denetiminde olmak zorundadır.Yoksa din diye bir şey ortada kalmaz. Nasıl ki, akıl tek başına mutlak doğru bilgiye ulaşmakta yeterli olamıyorsa, kalp ve sezgi de tek başına mutlak doğru bilgiye ulaşmakta yeterli değildir. Buna şahit, İslam dışındaki sezgici akımların fikirleridir. Hatta İslam

içinde de bir takım bidatkar batini fırkalar buna somut örnek olarak gösterilebilir.

VAHIY VE NAKİLCİLİK: İnsanlık tarihinde sadece nakil ve vahyi esas alıp diğer bilgi araçlarını yok sayan dogmatik bir yapı da oluşmuştur. Bunlar daha çok Hıristiyan ve Yahudilikte görünen ama kısmen de olsa, İslam içine de sızan bir yapılanmadır. Avrupa'nın ortaçağ zihniyeti tamamen bu fikrin ürünüdür. Akıl, duyular ve tecrübe tamamen dışlanmış, müthiş bir dogmatizm meydana çıkmıştır. Kilise bunu, otoritesini sağlamlaştırmak için kullanmıştır. Zira akıl ve tecrübe devreye girse, insanlar taklit ve tutuculuktan kurtulacak ve Kiliseyi sorgulamaya başlayacaktı. Bu durumun Kilise otoritesi için hiçte iyi olmayacağı aşikardı.

Semavi kitaplar insanların akıl, kalp ve duyu organlarını aydınlatmak ve yol göstermek için Allah tarafından gönderdiği tamamlayıcı bir unsurdur. Yoksa insanları sömürmek, uyutmak ve taklide mahkum etmek için gönderilmiş unsurlar değildir. Yani buradan şu sonuç çok net olarak anlaşılıyor ki; ayet akıllı, akıl kalbi, kalp de insanın alemini aydınlatmakta bir metot ve hiyerarşidir. Bu metot ve sıralama atlanır, ya da bozulursa, formül de bozulmuş olur. O zaman insanın rotası kaybolur. Dalalet ve batıla düşmek kaçınılmaz olur. Bu yüzden başta ayet, sonra akıl, sonra aşk beraber el ele verirse, insan-ı kamil tezahür eder. Ayet aklın rehberi, akıl kalbin rehberi, kalp de insanın hayatının rehberidir.

Maalesef, İslam aleminde de bu tarz dogmatik nakilci bidat fırkaları türemiştir. Bunlar ayetin zahirini esas alıp, akıllı ve kalbi inkar ederek, donuk bir din anlayışını kabul ettiler. Bu yüzden taklit, taassup, yeknesaklık, tekfir, ihtilaf, zihni daralma, terör gibi illetler bu dogmatik nakilci din algılamasının neticeleri olarak tezahür etmişlerdir. Bunlar tarihte haricilik, şimdi Vehhabilik ve Neo Selefçilik akımlarıdır. Türkiyede bazı ilahiyat kökenli hocalar bu akımlardan etkilenmişlerdir. Onun için tarikat ve tasavvuf geleneğini ve onun temsilcilerini inkar ile tekfir ediyorlar. Ama cadde-i kübra olan Ehli Sünnet ise, bu aşırı dogmatik anlayışları reddederek, Tarikat ve Tasavvuf mesleklerini kabul etmişlerdir. İslam aleminin genel anlayış ve tutumu budur.

Sonuç olarak; insanın mutlak doğru bilgiye ulaşmasında yukarıda sayılan her bir araç ve vasıta gerekli ve elzemdir. Bunlardan birisi atlanır ya da inkar edilirse, doğru bilgiye ulaşmak imkansız olur. İnsanlık kendi içinde bu vasıtalar etrafında kümelenip birini esas alırken, diğerini inkar etmiştir. Bu da insanların ekserisini dalalet ve küfürden kurtaramamıştır. Bu yüzden Allah, insanları aydınlatmak ve hakkı tesis etmek için, Ku'ran ve Hazreti Muhammed (sav)'i göndermiştir. Kur'an ve sünnet de insanların elinde olan akıl, kalp, duyu organlarını nerede ve nasıl kullanacağını istikamet üzere tarif ve tespit etmiştir. Bize düşen, bu bilgi kaynağına ve bilgi araçlarına gereken değeri verip, istikamet üzere kullanmaktır. Yoksa, birini esas alırken diğerini dışlayıp inkar etmek, istikamet değil, idlaldir.

(1) bk. [Sözler, Yirmi Beşinci Söz](#)